

Ettore Biocca
**SAMA MEZI
INDIÁNY**

Dauphin

Tato kniha je vzrušujícím, úchvatným i jímavým příběhem dívky, která prožila dvacet dva let v daleké Amazonii, uprostřed jednoho z posledních přírodních národů. Yanoámové dlouhou dobu tvořili uzavřený svět, do něhož se všichni jejich sousedé báli vstoupit. Tito rození válečníci vzbuzovali v okolí hrůzu, přestože žili pořád ještě v době kamenné. Jde o ojedinělé svědectví o každodenním životě těchto lidí, o jejich bojích i slavnostech, o jejich úzkostech i radostech, včetně jejich intimního světa; o tom, jak šamani léčili nemocné, jak muži vyvolávali duchy *hekurá*, jak vyráběli jedy, pohřbívali své mrtvé, tančili a zpívali.

ETTORE BIOCCA (1912–2001)

Italský humanista, lékař a biolog, který se zabýval parazitologií a hygienou, se jako člen vědecké výpravy dvakrát dostal do oblasti rovníkového pralesa na pomezí Brazílie a Venezuely, kde se setkal s původními indiánskými obyvateli, a přinesl o těchto setkáních dnes už nenahraditelné informace.

Ettore Biocca
SAMA MEZI
INDIÁNY

DAUPHIN 2013

Koupí této knihy přispíváte nadaci Velká Amazonie o.p.s.

© Ettore Biocca, 1965

Translation © Alena Hartmannová, dědicové, 1972

Photo © Ettore Biocca, Luigi Cocco, 1965

Preface © Zdeněk Justoň, 2013

© Dauphin, 2013

ISBN 978-80-7272-433-8

ISBN 978-80-7272-520-5 (pdf)

ISBN 978-80-7272-521-2 (e-pub)

1. Mladá witukaiaterijská matka.

2.-3. Bojovníci Kohorošiwetariů při tanci reaho.
4. Velký šapun Kohorošiwetariů (Rio Maturacá).

5. Šapun Yanoámũ (Horní tok Rio Orinoco).
6. Lesní tapirí (řeka Rio Ocamo).

7. Rozestavěný šapun Pišaanseteriů (Rio Mavaca).
8. Tanec šamana v šapunu Kohorošiwetariů.

9. Pišaanseterijská rodina (Rio Mavaca).
10.–11. Příprava kurare v šapunu Kohorošiwetariů.

10

11

12

12. Tanec šamana Kohorošiwetariů.

13. Ozdoby na tváři yanoámské ženy (Rio Ocamo).

14

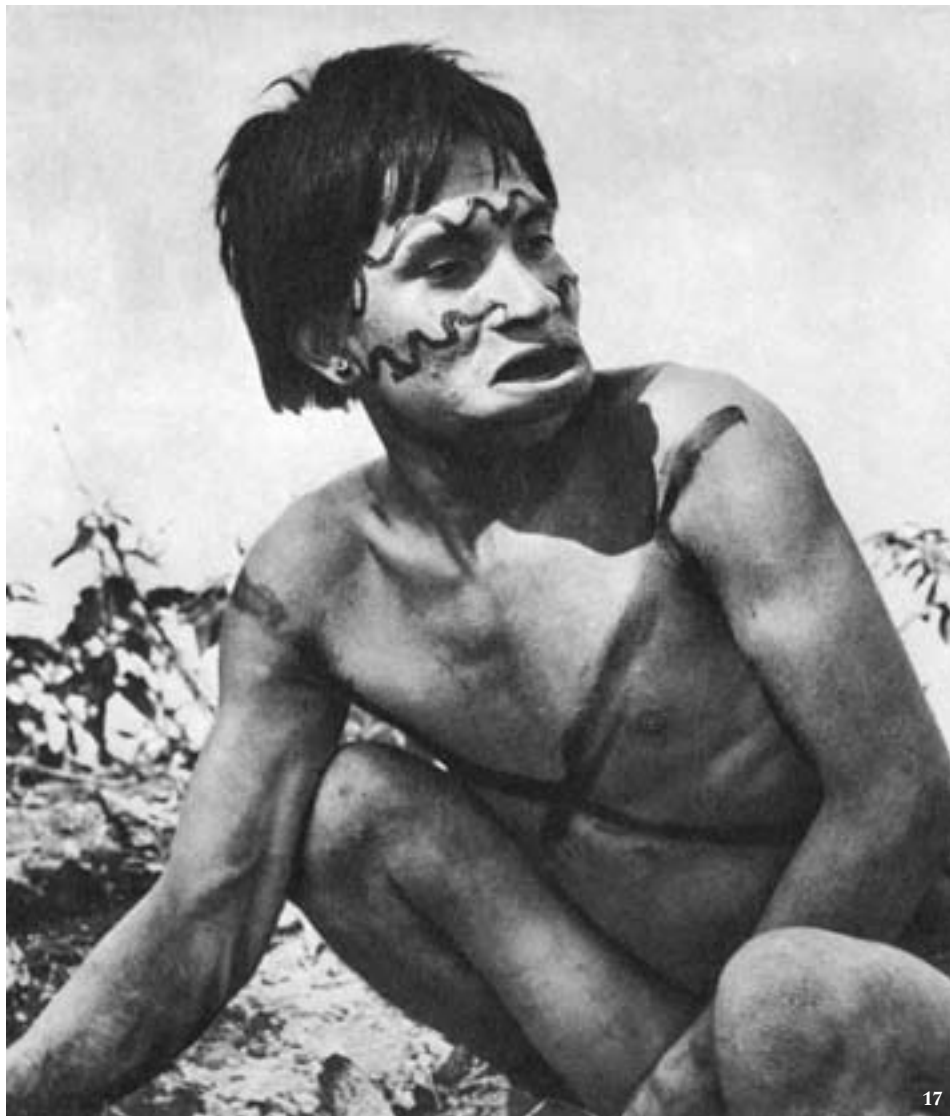
14.-15. Igneweterijské děti se slavnostními ozdobami.

16

16. Kašihewe, náčelník Mahekoteriů.

17

17. Yanoámský muž s typickou „kapsou“ tabáku pod spodním rtem (horní Orinoko).

18

18. Návrat z lovu ocelota.

19. Ulovený tapír.

20. Mladí Mahekototeriové.

21. Mahekoterijskiký válečník v zamyšlení.

22. Skupina Samatarijských válečníků.

23. Yanoámská žena s košem dřeva.

24

24. Nový náčelník Samatariů s misionářem Luigim Coccou.
25. Pišaanseterijská holčička.

26. Návrat z ročy s pupuněmi.

27. Šapun Mahekototeriũ (horní Orinoko).

28. Mahekototeriové připravují halucinogenní prášek z plodů *epená*.

29. Pišaanseteriové vaří v hliněném hrnci nohy mravenečníka.

31. Mahekototerijské dítě.

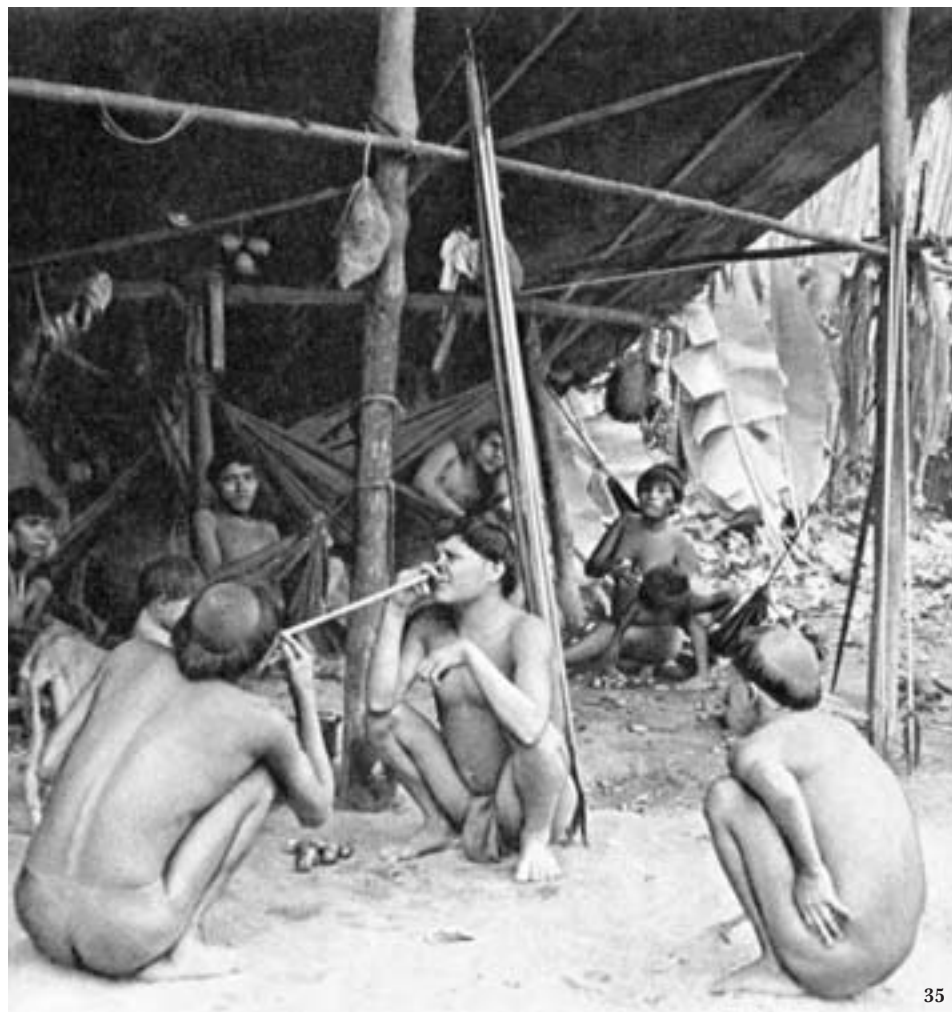
32

32.–33. Mahekototerijští muži plní dýmku práškem z epená.

34.–35. Inhalace epená. Na obrázku 34 vpravo náčelník Kašihewe.

36

36. Šaman Mahekotteriū vyvolává hekurá.

37

37. Šaman Witukaiateriů vytahuje chorobu z těla nemocného.

38. Pišaanseteriové na výletě.

39

39. Pišaanseterijské ženy.

40

40. Kaše z banánů v kánoi z kůry.

41. Mladí Igneweteriové připravení k tanci.

43

43.–44. Rituální souboje potvrzující přátelství. Jsou zde Igneweteriové, Pišaanteriové, Punabueteriové a Witukaiateriové.

45

45. Ceremoniální rozhovor.

47

47. Žena pomáhá witukaiaterijskému muži v nouzi.

48. Žena s tvářemi smutečně načerněnými popelem smíchaným se slzami.

49

50

49. Samatarijští bojovníci.

50. Portrét yanoámského muže.

51. Endokanibalismus při *reaho* u Witukaiateriů: příbuzní pijí banánovou kaši smíchanou s popelem mrtvých.

52

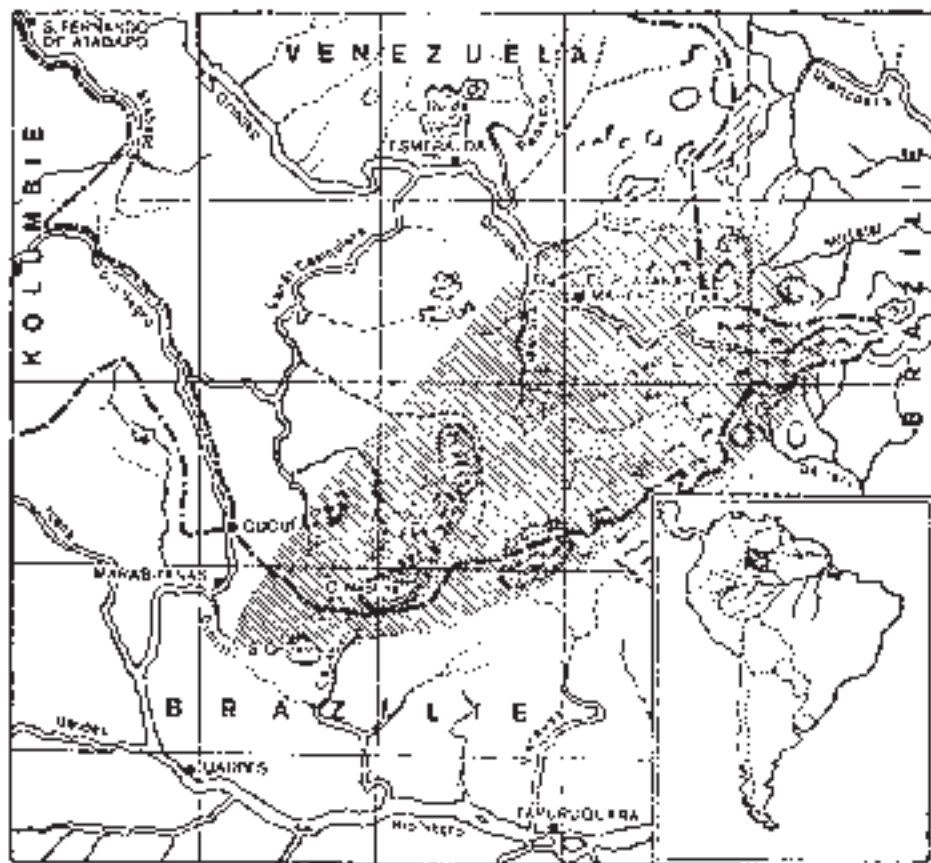
52. Mrtvé tělo Iqneweteriové zavěšují v lese na vyvýšené konstrukci.

53. Pijící Mahekototerijský muž.

54. Žena splétá košík určený k přepravě dřeva.
55. Yanoámská žena spřádá bavlnu.

56. Šrafovane je vyznačena oblast, kde žila Helena Valerová.
 (Zdroj: Ettore Biocca: *Yanoáma*, 1965)

BIOLOG BIOCCA
MEZI INDIÁNY

Na pomezí Venezuely a Brazílie se rozkládá ohromné ploché území, odkud si voda hledá cestu buď do Rio Grande, přítoku Amazonky, nebo do Orinoka, které odtéká pomalu na sever. Celá tato oblast na stovkách kilometrů čtverečních nezná jiné prostředí než tropický prales. Říká se, že od časů *conquisty* nebylo možné se do tohoto zeleného pekla dostat. A co lidé neznají, to obestřou tajemstvím: tak se do tohoto místa zeměkoule situovalo velké slané jezero Parime, na jehož březích se rozkládalo pohádkové město postavené z ryzího zlata, které Španělé pojmenovali El Dorado a zakreslili do svých starodávných map.

Pověst o tomto podivuhodném městě se rychle roznesla po Evropě a bylo málo těch, kteří by – zlákáni vidinou snadného bohatství – nechtěli odjet na západní polokouli hledat právě toto bájně místo. Tak jako moderně vybavení potápěči hledají v hlubinách Atlantického oceánu pozůstatky obdivuhodné civilizace, kterou si vymyslel Platón a nazval ji Atlantida, a na saharské poušti archeologové-dobrodruzi slídí po legendární oáze Zarzura, kterou popisovaly středověké arabské eposy, tak čtyři sta let hledali zlatokopové místo odpovídající španělskému výmyslu.

PRALESY SKRÝVAJÍCÍ VÍC NEŽ ZLATO

Do země zvané El Dorado pronikl pouze bystrý duch Voltaira, když svého Candida vyslal právě tam,

aby se – on, vyslanec světa bílých – nechal od tamních domorodců poučit o tom, v čem spočívá civilizace na rozdíl od barbarství. Nicméně neznámá, tajemná země uprostřed mlh tropického pralesa lákala dál. Když se pozapomnělo na zlatokopeckou legendu a zlato se začalo hledat úplně někde jinde než právě v této nehostinné části planety, přišli na řadu jiní hledači – badatelé a vědci. Jejich úmysly nebyly vůbec na první pohled tak nebezpečné: tito podivní lidé se chtěli pouze dovědět pravdu, kterou před nimi skrýval kraj, kam se Evropané ještě nedostali.

Byl to jiný druh dobrodružství a byla za ním skryta jiná odměna než ryze materiální. Vědci přicházeli, aby zmapovali bílé místo, které dosud nikdo neznal, aby popsali místní přírodu a seznámili se se zvyky a obyčejí domorodců. Když Humboldt jako jeden z prvních oznámil Evropě, že se ve zdejším kraji žádné město připomínající bájně El Dorado nenalézá, ale že všude vůkol je jen neprůchodný prales lemovaný stejně nedostupnými horami, roznesly se místo zpráv o zlatém pokladu neurčité a hrůzostrašné zvěsti o místních obyvatelích, kteří brání vědcům proniknout na jejich území.

A tak nastala doba, kdy množství dobrodruhů, cestovatelů a badatelů hledalo svůj cíl právě na horním toku Orinoka, aby po návratu odtud mohli vítězoslavně prohlásit: viděl jsem je – divochy skryté v džungli, poznal jsem je a přivezl jsem vám na ukázkou spoustu podivuhodných věcí. Čas se táhnul,

cestovatelé a vědci popsali celou řadu kmenů, které žily na okraji pralesa (dnes jsou nejlépe popsány kmeny Aruků a Karaibů), ale proniknout dovnitř pralesa se nikomu nepodařilo. Jeho obyvatelé byli nazýváni mírumilovně „*ti z vesnice*“ aneb v domorodé řeči Yanoámové, ale byly to kmeny velice bojovné a řada bělochů narazila na ozbrojený odpor při své snaze dostat se k nim, do jejich vesnic.

Ostatními indiány byli takto označováni proto, že stavěli bytelné vesnice zvané *šapun*, ale ve skutečnosti to byla jakási hradiště nikoli nepodobná těm, která si u nás v pravěku stavěli Keltové i později první Slované. Uprostřed takového hradiště bylo prostranství, kde se konal veškerý společenský život vesnice, kolem dokola byl rozmístěn společný dům, kde žily jednotlivé rodiny kolem svého ohniště. Protože tamní kmeny mezi sebou takřka neustále válčily, byla každá vesnice chráněna dřevěnou hradbou uvnitř zpevněnou zátarasy z kmenů. Účelem hradby bylo nepropustit do vesnice šípy nepřátel a zabránit vetřelcům ve snadném průniku dovnitř. Hradiště byla stálá obydlí. Když byli indiáni na cestách, což jejich způsob obživy vyžadoval, stavěli si přístřešek *tapirí*, který je chránil jen před deštěm.

NEZNÁMÝ SVĚT YANOÁMŮ

Tito bojovní indiáni ale nebyli žádní ‚bijci‘, údajně patřili spolu s africkými pygmejskými kmeny mezi nejmenší lidi světa. Jejich materiální život byl pros-

tý: jako většina indiánů žijících v obrovských prostorách jihoamerického vnitrozemí – ať byla jinak jejich kultura sebejednodušší a připomínala pravěké doby – byli také Yanoámové především zemědělci, kteří si v pralese káceli malé mýtiny a na nich v podstatě zahradnickým způsobem pěstovali banány, různé hlízy jako batáty nebo maniok, ale také kukuřici, bavlnu nebo tabák. Svědčí to o tom, že tito lidé přišli, nebo spíše byli vytěsněni z pohostinnějších končin, než které donedávna obývali.

Způsob obživy Yanoámů se tak v zásadě nelišil od zvyklostí Bororů, kteří žili daleko na jihu v oblasti Mato Grossa a které tak dobře známe z vyprávění V. A. Friče nebo z popisu Lévi-Strausse. Yanoámové svým zahradám uprostřed pralesa říkali *roca*. Dělbá práce mezi pohlavími byla zdánlivě přesně rozdělená, ale práce v zahradách se účastnili obvykle jak ženy, tak muži, podle toho, jak fyzicky náročné byly jednotlivé práce. Muži se vedle zakládání zahrad a hrubého obdělání půdy zabývali lovem a zpracováním masa. Lovili vlastně jen malá zvířata a každý muž vlastnil malý kuželovitý kotlík, v němž vařil maso i s kůží. K lovu používali jed známý pod názvem *kurare*, jehož příprava je obestřena různými tajemstvími, ale v podstatě jde o látku, která se složitým procesem – pražením a louhováním – získává z kůry a kořínků rostliny, jež patří do rodu *Strychnos* (čeština má pro tento rod podivuhodný název ‚kulčiba‘).

V jedu se namáčely hroty šípů a ty se potom používaly nejen k lovu, ale také v boji. Větší zvířata se lovila poměrně zdlouhavě, protože zasažené zvíře neumírá bezprostředně po zásahu, neboť jed působí pomalu, ale muselo se někdy hodiny a hodiny sledovat, než zemřelo. Ženy měly na starosti ohniště – nosily dříví a vařily, většinou na řěřavých uhlících nebo přímo v ohni, kdy je jídlo zabaleno do listů. Takto se připravovalo všechno, co se dá pozřít: ovoce, kořeny, hlízy, drobná zvířata jako hadi, ještěrky, ptáci i různí členovci. Muži sklízeli bavlnu a ženy z ní předly přízi, která sloužila nejen k praktickým účelům, ale především jako ozdoba. Ženy byly také košíkářky, muži truhláři (vyráběli ze dřeva velké necky na výrobu banánové kaše) a tesaři (stavěli dřevěné palisády kolem vesnice).

Jako většina indiánů z horkých oblastí Amazonie chodili tito lidé úplně nazí. Ale muži i ženy se malovali, prý velice elegantně, tělo zdobili různými kresbami a barvami vyjadřovali nejen stavy své duše, ale také životní události. Tak tenké čáry v červené a hnědé barvě vyjadřovaly radost, široké čáry v černé barvě potom smutek nebo smrt někoho blízkého. Jako ozdoby pro slavnostní příležitosti, do „společnosti“ sloužily vyhlazené hůlčičky, ptačí pera, svinuté listy, které se zastrkovaly do otvorů v nosní přepážce, v ušních boltcích a v koutcích úst.

Fotografie etnografů zachycují Yanoámy při tanci, kdy mívali na pažích návleky z perí, ve vlasech ob-

dobné pérové ozdoby a na rukou dlouhé vlající praporečky ze suchých travin. Jejich každodenní život byl vlastně neustálý pohyb, neboť často cestovali, prales měli protkaný úzkými stezkami, po kterých putovali v zástupech, jeden za druhým. Ženy s malými dětmi chodily většinou uprostřed a nesly nejen děti, ale také náklady v koších, což představovalo obvykle všechno jejich majetek. Většina mužů potom zajišťovala bezpečnost přesunu, takže se ozbrojení bojovníci pohybovali vpředu nebo na konci zástupu.

Pro většinu indiánů je tabák důležitou rostlinou, ke které se váže velká část mytologie, ale Yanoámové ho nekouřili, nýbrž si vkládali – muži i ženy – jeho velké smotky mezi spodní ret a zuby. Proto jim často zcela zhnědly zuby a ústa. Muži potom vdechovali s pomocí stébel prášek, který si pořizovali z rostlin rodu *Piptadenia* nebo *Virola*. Tento prášek má silné halucinogenní účinky a domorodci říkali, že díky tomuto *epená* vcházejí do styku s duchy přírody zvanými *hekurá*. Být ve spojení s *hekurá* bylo výsadou mužů, používání těchto drog bylo ženám zakázáno. *Epená* bylo také běžným prostředkem, se kterým pracovali šamani, kteří pod jejich vlivem zpívali, tančili, podnikali cesty v planetárním prostoru, vyháněli z nemocného neduhu a hledali lidské duše a vraceli je zpátky do těla jejich nositelů.

Jednou věcí Yanoámové překvapili i zkušené etnografy: praktikovali endokabalismus. I když to zní poněkud zlověstně, tento jejich zvyk je přece jenom

značně kulturně uhlazený. Nicméně... Tito indiáni pohřbívali své mrtvé uprostřed vesnice podobně jako Bororové z Mato Grossa, kteří ale nebožtíka zakopali do země a tu potom intenzivně kropili, aby mrtvola rychle shnila. Zetlelé kosterní pozůstatky potom vykopali, kosti barevně pomalovali a polepili peřím. Takto vyzdobené kosti vložili do košíku a ponořili do vody, protože věřili, že duchové mrtvých sídlí ve vodě. Na rozdíl od nich Yanoámové své mrtvé buď spálili ve středu svého hradiště, nebo je zavěsili do sítě vysoko v koruně stromu a když měkké tkáně těla zetlely, spálili pouze kosterní pozůstatky.

Po spálení roztloukli ohořelé kosti na prach a smísili s popelem. Uspořádali velkou slavnost nazývanou *reaho*, na kterou zvali všechny své příbuzné a přátele z okolních vesnic. Tyto slavnosti se obvykle konaly v době, kdy zraje nějaké ovoce, aby slavnostní tabule byla co nejbohatší. Hlavním chodem byla banánová kaše, kterou muži připravili v obrovských neckách, a do kaše se vmíchal popel s ostatky zemřelého. Nebožtík byl tak inkarnován v tělech všech jeho příbuzných a přátel a jenom tak mohla jeho neklidná duše dosáhnout svého míru. Pohřební slavnosti trvaly řadu dní, než se snědly všechny připravené potraviny a pochutiny.

Až do šedesátých let 20. století to vypadalo, že se k Yanoámům nepodaří nikomu proniknout: za vědci sice postupovali misionáři, kteří měli na rozdíl od

svých předchůdců větší trpělivost a dlouhodobější poslání, ale i jejich úsilí naráželo na bojovníky střežící své území, svůj kmen, svou kulturu. Za první zevrubnější poznání těchto válečných kmenů vděčíme náhodě. Jedním z těch, kteří se o tyto indiány zajímali, byl italský vědec Biocca. V oblasti rovníkových pralesů Jižní Ameriky působil už jako mladý adept biologie a lékařství ve válečných letech 1943 a 1944. Podobně jako osm let předtím Lévi-Strauss, také on se účastnil universitního výzkumu v Brazílii. Zatímco Lévi-Strauss vyučoval na universitě v Sao Paulu sociologii, Biocca byl parazitolog.

To ho přivedlo mezi indiány, sledoval jejich hygienické podmínky, prováděl mikrobiologická šetření, zabýval se vlivem evropských nemocí na zdraví indiánské populace. Do Brazílie se vrátil znovu v letech 1962 až 1963. Tentokrát s finanční podporou italské národní agentury pro vědu a výzkum se už zralý vědec dostává do středu tropického pralesa – postupuje proti proudu Rio Negro až k přírodnímu kanálu Casiquiare, který spojuje vody Amazonky a Orinoka. Účel výpravy je biologický, ale také lékařský. Účastníci podávají domorodcům orální vakcínu proti tuberkulóze, která se mezi indiány rozmohla. Tak se Biocca seznamuje s kulturou Araků a dozvídá se od Makuů, jak se připravuje přírodní jed kurare, a hlavně studuje u Tukanů a Taricinů přípravu a použití halucinogenních látek.

PŘÍPAD BĚLOŠSKÉ INDIÁNKY

Jen k Yanoámům se vůbec nepřiblížil, protože jeho průvodci odmítali ze strachu z nočních přepadů zůstat na severním břehu řeky Orinoko. Nakonec se mu vyplatila spolupráce se salesiánskými misionáři, kteří v této oblasti působili desítky let. V jedné misii se dozvěděl, že kdysi v roce 1937 unesli indiáni jednu dívku z misie, dceru bělocha a domorodé ženy, a od té doby o ní nikdo nevěděl. Proto bylo obrovským překvapením, když se unesená žena po dvaceti letech objevila opět v salesiánské misii. Okamžitě se na ni vrhli novináři, ale výsledek byl žalostný: tito moderní slídlivové se vlastně nic nedozvěděli – jednak nerozuměli dialektu, kterým žena mluvila, a už vůbec neporozuměli indiánskému myšlení, které jim Helena Valerová, opět nalezená dívka, mohla zprostředkovat.

A tak jediné, co bílí vytěžili z jejího návratu, byla prý poetická novela jedné z řeholnic. Když se Biocca o této zvěsti dozvěděl, pustil se na vlastní pěst do oblasti, kde žili Yanoámové, protože s pomocí informací od Valerové mohl snadněji proniknout na jejich území. Biocca sice procestoval stovky kilometrů na horním toku Orinoka a v okolí Casiquiare a o své činnosti a příhodách, jež ho tam potkaly, napsal čtyřdílnou zprávu, ale jeho největší přínos etnografii nakonec spočíval především v záznamu vyprávění obdivuhodné ženy, která žila s domorodci dvacet let, měla za muže dva indiánské bojovníky

a porodila čtyři indiánské děti. Díky svému dlouholetému pobytu mezi Yanoámy poznala život indiánů tak, jak toho nemůže dosáhnout žádný cestovatel nebo etnograf.

Yanoámové unesli Helenu Valerovou, když jí bylo jedenáct let. Nebylo to nic neobvyklého – indiáni si takto opatrovali ženy běžně, jeden kmen přepadl jiný, odměnou za vítězství byly ženy a děti. Tito Yanoámové se nebáli přepadávat ani vesnice bílých, neboť ti vlastnili celou řadu předmětů, které byly pro indiány žijící ještě v době kamenné nedostupné: např. veškeré železné nářadí a náčiní. Valerová vyprávěla Biocconi věci, jež by se jako etnograf od svých informátorů nikdy nedověděl. Povídala mu podrobně, jak se vyrábí kurare na ohništi, kde se praží kůra ze stromu *ašukamakei*, jak se míchá s jinými ingrediencemi, až vznikne hmota vazká jako smůla, do níž se namáčejí hroty šípů zahřáté nad ohněm, a jak se potom jed zkouší při lovu na vybraná zvířata.

Jak se přitom zaučují učňové, kterým mistr nafouká do nosu epená, a jak jim potom v noci zhnědne obličej. Jak se tito chlapci, jež ještě nepoznali ženu, musí vyhýbat dívkám, aby jimi jejich duchové hekurá neopovrhovali. Valerová vyprávěla, jak se Yanoámové bojí *poré*, což bylo pojmenování duchů zemřelých, a proto musejí vždy sníst všechnu banánovou kaši, do které vmíchají popel nebožtíka, protože není nic strašnějšího, než když tento duch s ohnivýma očima obchází v noci kolem, aby hlídal svůj popel,

a odejde teprve tehdy, až se popel z kostí spotřebuje. Nebohá dívka, když vyrostla, se stala ženou bojovníka a posléze náčelníka, s nímž měla tři děti.

Její manžel ji zasvětil do řady vědomostí, které se obvykle etnografové vůbec nedozvědí. Vyprávěl jí pověsti o bavlně, proč ji indiáni pěstují (její sázení, pletí a sklizení je kupodivu mužskou záležitostí). Ale dozvěděla se od něho i celou genealogii jejich kmene, proč se s některými kmeny jejich vesnice přátelí a s jinými nikoliv. Poznala hekurá netopýra, který přinesl indiánům tabák, snad nejprestižnější indiánskou rostlinu. Proč proti nepřátelům vzývali hekurá velkého mravenečníka, jehož pohyby a chování napodobovali v dobách očekávání boje, proč vzývali ducha divokých prasat a přitom se vyváleli v blátě, aby byli jako ona zvířata. Když bojovníci zpívali zpěvy hekurá, zakázal jí její muž, aby je opakovala, protože by ji duchové mohli nechat ohluchnout.

Někdy bylo vyprávění Valerové skutečně drsné. Třeba o tom, jak ji vlastní muž téměř zmrzačil, když jí přerazil ruku klackem, protože způsobila smrt jeho oblíbeného psa. Tito indiáni pěstovali mnoho zvířat, ale žádné k jídlu: sloužila jim jenom k pobavení a psi požívali stejné úcty jako lidé. Mladá žena Biocovi líčila, jak jí domorodé ženy léčily otevřenou zlomeninu ruky, kolik bolesti zažila, než jí ruku spravily, aby nebyla mrzák. Líčila, jak jsou muži žárliví na své ženy a že oklamáný manžel a jeho sok

jsou ochotni se málem pozabíjet v zápase s holemi pro záchranu své lásky.

Užaslý Biocca se od ní dovídal, jak tráví indiáni celé dny a noci zpěvy, když někdo ve vesnici zemře, jak se mužské a ženské písně od sebe liší, protože každá skupina má své zvláštní zpěvy. Když někdo zemře, nesmí se už nikdy vyslovit jeho jméno, a tak mrtvý dostane nové jméno po svém šípů. Vyprávěla, jak indiáni loví kance s pomocí otrávených šípů, jak je nesnadné je ulovit, protože tato zvířata mají z pachu člověka větší strach než z pachu jaguára. A tak je snazší ulovit tapíra, který je ale větší a tlustší a musí se sledovat mnohem delší dobu, než jed začne působit.

Valerová líčila Bioccovi vztahy mezi ní a manželem, se kterým vedla ideologické disputace, kdy se on vyptával, co si bílí myslí o věcech, které jsou pro indiány důležité, a ona se dovídala o indiánských mýtech a pověrách. Viděla, jak se muži pod vlivem epená vydávali za Sluncem, jak náčelník léčil chlapce tím, že ho potíral vodou, která není vidět, a skutečně ho dokázal vyléčit. „Žila jsem s nimi dlouho. Jejich šípy mě div nezabily, ale nemocná jsem nebyla nikdy, nikdy mě nebolela hlava. Poznala jsem nemoci, až když jsem se vrátila mezi bělochy.“

I když si Valerová udržovala alespoň ve svém vyprávění jistý odstup od indiánské víry, dávala jim v mnohém za pravdu. Indiáni říkali: „Umíráme kvůli bílým, když se bílí svlékají, nechávají nemoc ve svých šatech. To bílí dělají nemoci!“ Jak si při té pří-

ležitosti nevzpomenout na jiné vyprávění, kde Lévi-Strauss líčil, jak se v okolí Sao Paula bílí zbavovali indiánů tím, že ošacení po lidech, kteří onemocněli neštovicemi, rozvěšovali kolem stezek, kudy chodili domorodci. Biocova zkušenost s Valerovou ale není jen zábavným povídáním o jednom vzdáleném národu a jeho podivných zvycích.

CENA JEDINEČNÉHO SVĚDECTVÍ

Jeho záznam vyprávění ženy, která prožila velkou část svého života mezi domorodci, ukazuje, na čem vlastně stojí etnografie jako věda: na kvalitě informací, které badatel získává od svého informátora. První, kdo tuto závislost vyzdvihl a poukázal na její důležitost, byl Clifford Geertz. Ten upozornil na to, že cesta antropologů k nějaké pozitivistické teorii vede přes etnografický výzkum. Také Biocca chtěl původně na základě vyprávění svého informátora – Heleny Valerové – napsat vědecké pojednání, kde by byla popsána všechna bílá místa v dosud kusých znalostech bílých o světě divokých indiánů.

Ale ona odpovídala na jeho otázky, týkající se yanoámských zvyků a obyčejů, nikoliv tak, jak potřeboval, ale líčením epizod, které za svého pobytu v indiánském kmeni zažila. Vyprávěla, jako by se to všechno stalo před několika dny, jako by popisovala nějaké fotografie z rodinného alba. A tak se Biocca rozhodl, že zprávu o životě Yanoámů ponechá jako vyprávění o životě a skutcích jedné obdivuhodné že-

ny. Italský biolog dosáhl něčeho, co se etnografům hned tak nepovede: jeho informátorka mu odhalila život v pralese zevnitř, „z pohledu lidí, kteří nás bílé považují za své odvěké nepřátele, za nositele nemocí a smrti“. Díky ní poznal zcela nový svět, v němž až doposud žádný běloch nežil.

První problém, na nějž etnograf obvykle při psaní narazí, je, zda mu domorodci vůbec říkali pravdu, jestli si ho jen nedobírali, neboť je dnes známa řada případů i renomovaných antropologů, kteří svým dílem vtiskli do této vědy svou stopu, ale dnes se ukazuje, že jejich zprávy byly nepravdivé. Jakou hodnotu pak měly jejich ‚vědecké‘ závěry z těchto zpráv? To se Biocconi stát nemohlo, protože líčení Valerové je podobně bezprostřední jako třeba našeho „Eskymo“ Welzla. Celé její osobní vyprávění není výplod obraznosti, nýbrž autentický popis skutečně prožitého života.

Biocca se později se svými druhy setkal s mnoha osobami a skupinami indiánů, o nichž Valerová vyprávěla, a mohl si prověřit spoustu informací, které mu poskytla. Dokonce se mu s pomocí fotografií salesiánského misionáře Coccy podařilo dát dohromady úžasnou fotodokumentaci, která také potvrzovala to, co Valerová vyprávěla. Nakonec se tedy rozhodl úzkostlivě se držet jejího ústního podání a snažil se dodržet i určitou ‚tvrdou‘ formu vyprávění, aby zůstala zachována původní hodnota tohoto ojedinělého dokumentu.

Tak se zrodil nový a netušený text o lidech, kteří žili ještě v nedávné době životy tolik odlišné od našich. Tím, že se Biocca nakonec rozhodl ponechat vyprávění Valerové v jeho původním tvaru, představil antropologické vědě, ač sám nikoliv etnograf, nový žánr, který nám nevyhnutelně musí připomínat skvělý záznam Valenty a Golombka o Welzlových „třiceti letech na zlatém severu“. Až téměř deset let po vydání svědectví Heleny Valerové vyslovil Geertz své přesvědčení, tolik zásadní pro další směřování antropologie jako vědy: že etnografové vlastně ve své podstatě zaznamenávají pouze pomíjivé události, jejichž prchavost se s časovým a geografickým odstupem zvyšuje, což těmto zápisům dodává samo o sobě takřka historický význam.

Neboť ze zápisů podobných událostí, jaké zaznamenali autoři textů na základě vyprávění Welzla a Valerové, se časem staly hlavní prameny svědčící o existenci lidí, kteří zmizeli v nenávratnu dějin. Biocca si časem musel být vědom této tragické okolnosti, ale neměl sílu a prostředky pomáhat indiánům ze vzdálené Amazonie. Jeho filantropie ho nakonec přivedla do služeb Amnesty International, hájil brazilské vězně za dob vojenské junty, působil v palestinských uprchlických táborech v Libanonu, stal se představitelem mírového hnutí proti jaderným zbraním. V roce 1996 již jako starý muž napsal novou předmluvu ke své knize líčící osudy Heleny Valerové; to ještě jeho hrdinka žila – stará, slepá pa-

ní, prý stále obklopená yanoámskými ženami a dětmi. Když se v roce 1958 vrátila na salesiánskou misi, její původní rodina ji odmítla přijmout – už pro ně byla indiánkou. Proto její závěrečný výrok zní jako smutné poselství: „Představovala jsem si u bílých všechno úplně jinak.“

Zdeněk Justoň

ŽIVOTOPIS HELENY VALEROVÉ

– ženy španělského původu, kterou jako dítě unesli indiáni a která s nimi prožila dlouhá léta v dosud neprozkoumaném pralese mezi Brazílií a Venezuelou – znamenal cenný přínos pro nedávnou vědeckou expedici do jihoamerického pralesa, kterou jsem vedl. Podstatnou část jejího vyprávění obsahují následující stránky, publikované se schválením Národní rady pro výzkum, jež tuto výpravu umožnila a financovala.

Příležitost studovat skupinu divokých indiánů pomocí svědectví zajatkyně, které se podařilo vrátit se do světa bílých, (světem bílých označuji kulturu, nikoli rasovou příslušnost), je výjimečně šťastná náhoda. Domnívám se, že nemá obdoby v celé historii americké etnografie.

Zaznamenal jsem toto vyprávění na magnetofonovou pásku, když jsme já a moji kolegové – Bagalino, Baschierí, De Mello, Mangili a Ponzo – čekali na základně Uaupés na zahájení našeho pochodu územím Yanoámů.

Neměl jsem nikterak v úmyslu sepisovat nějaký životopis, chtěl jsem pouze získat od Valerové všechny užitečné informace pro práci výpravy. Jenže ona odpovídala na moje otázky týkající se zvyků a obyčejů indiánů líčením epizod ze svého života: vyprávěla o událostech, jako by jí v tu chvíli znovu ožívaly

před očima, hovoříc barvitým dialektem Ria Negra, *lingua geral*, jazykem složeným z portugalštiny, španělštiny a indiánštiny, který jsem ze své první cesty mezi indiány dobře znal. Obrazy byly v její mysli zařazovány jako fotografie a vracely se, aniž si sebou odporovaly, kdykoli jsem ji prosil, aby tu nebo onu epizodu opakovala. Rozhodl jsem se proto, že sesbírám zprávy o Yanoámech tak, že nechám Valerovou líčit její život a přitom budu vyprávění usměrňovat k těm aspektům, které budu považovat za nejdůležitější, a vystříhám se toho, abych svým hodnocením nebo soudem jakkoli ovlivňoval její vzpomínky a konfese. Tak se z rozhovoru mezi mnou a Valerovou zrodilo něco víc než pouhý etnobiologický dokument o Yanoámech: nový a netušený dokument o lidech vůbec. Zásluhou Valerové se mi odhalil život v pralese zevnitř, z pohledu lidí, kteří nás bílé považují za své odvěké nepřátele, za nositele nemočí a smrti. Poznal jsem zášti, hnutí velkomyslnosti, zrady, smlouvy, zpěvy kouzelníků, magické obřady – zcela nový svět, v němž doposud žádný běloch nežil.

Všechno, co stojí psáno v této takřka neuvěřitelné historii, není výplod obraznosti, nýbrž popis, někdy dramatický, někdy poetický, života skutečně prožitého. Pravá jsou jména indiánských kmenů, pravá jména osob i míst, pravé jsou jednotlivé epizody. Později jsme se setkali s mnoha osobami a skupinami Yanoámů, u nichž Valerová žila, a přesvědčili

jsme se o pravdivosti toho, co nám vylíčila s takovou jasností a plastičností. V knize, kterou zde předkládám, jsem se úzkostlivě držel ústního vyprávění, snažil se zachovat při překladu do italštiny jeho tvrdou formu, právě proto, aby jeho hodnota vědeckého dokumentu zůstala plně zachována. Dlouhé úryvky, s fakty pro vědu novými, například příprava kurare a halucinogenních drog, způsob boje, výživa, víra v nadpřirozený svět a podobně, byly zahrnuty do svazků cestovní zprávy expedice, vydaných Národní radou pro výzkum (E. Biocca: Cesty mezi indiány).

O vědeckou přesnost neusiluje jenom můj text, také fotografie reprodukují scény ze skutečného života. Pořídil jsem je zčásti já, převážně však misionář Luigi Cocco, a to právě mezi těmi indiány, u kterých Valerová žila. Jedinečnost některých snímků misionáře Cocca, zejména těch, které se týkají zápasů, výstupů šamanských a endokanibalistických, pochopíme plně teprve tehdy, když si uvědomíme, jak nebezpečné je v jistých okamžicích fotografovat tyto indiány, dosud divoké a sveřepé.

Staré i zcela nedávné dějiny Yanoámů jsou zahaleny tajemstvím. Mezi všemi oblastmi na zeměkouli, které zatím zůstaly neprobádány, území rozkládající se na stovkách kilometrů mezi Riem Grande a horním tokem Orinoka, kde právě žijí Yanoámové, je snad nejrozsáhlejší a nejvábnější. Od časů conquisty byly všechny pokusy proniknout do nitra tohoto

pralesa marné. Na starých mapách amerického kontinentu je v srdci tohoto kraje zakresleno obrovské a neexistující slané jezero, jezero Parime, na jehož březích se tyčí město z ryzího zlata, sídlo El Dorada. Vstup do těchto končin střežily ženy-válečnice – amazonky. Slavní conquistadoři od Gonzala Pizarra po Waltera Raleigha se marně pokoušeli dostat se do země El Dorada, tam pronikla pouze geniální a satirická fantazie Voltairova, jehož Candide, potomek úpadkového světa bílých, získal lekce o tom, co je to civilizace, právě od obyvatel této neznámé krajiny.

Když na počátku 19. století Humboldtova a Bonplandova expedice rozehnala mlhy legend o El Doradu, byly navázány styky s indiány kmenů Aruak, Tukano a Caraiibe, usazených kolem oblasti Yanoámů, podél velikých řek, a objevily se první studie o nich. Avšak panenský prales, včetně velkých horských hřebenů v něm ležících, zůstával dále nedotčen pro nepřítel přírody a zuřivý a houževnatý odpor velké indiánské skupiny označované různými jmény – Waika, Širiana, Guaharího (což znamená vřešťan) – skupiny, které dnes raději říkáme Yanoáma, slovem jejich jazyka, které znamená „ti z vesnice“. O nich přicházely jen čas od času neurčité a hrůzostrašné zprávy.

V polovině 19. století vyplul Robert Schomburgk proti proudu Uraricoery, přítoku Ria Branka, aby se dostal do povodí Orinoka; za této podivuhodné

cesty získal zprávy o strašlivých bojovných indiánech Yanoáma a Širiana – pouhé jejich jméno stačilo vyděsit jeho průvodce. Po něm se odvážil na Rio Jauaperi, severní přítok Ria Negra, brazilský přírodovědec Barbosa Rodrigues a nešťastný italský zeměpisec a etnolog hrabě Stradelli a navázali přátelské styky s jakýmsi bojovným kmenem (takřka určitě Yanoámy), který po jejich odjezdu odpíral všem ostatním bělochům vstup na tuto řeku, dodnes neprozkoumanou.

Na počátku tohoto století zopakoval Koch-Grünberg cestu Schomburgkovu a vrátil se s prvními vědecky podloženými zprávami o Yanoámech žijících v povodí Uraricoery. Méně šťastný byl později americký cestovatel Hamilton Rice, který se při svém pokusu dospět se svým průvodci k neznámým pramenům Orinoka střetl v krvavém boji se silnou skupinou Yanoámů, možná s kmenem Hasubueteri, o kterém mluví Valerová, a byl nucen od svého záměru upustit. Po této srážce se Yanoámové od Orinoka po Rio Negro chovali stále výhružněji a útočněji.

Za mé první cesty mezi indiány na horním Riu Negru se mi nepodařilo přiblížit se k Yanoámům. Po stovky kilometrů jsem nemohl přenocovat na severním břehu této ohromné řeky pro strach, který měli moji průvodci z nočních přepadů. Měl jsem však možnost studovat skupiny Tukana, Tariana a Baníva na horním Riu Negru. Právě za této své

první cesty jsem se v Taraquá na Riu Uaupés dozvěděl, že svého času unesli na řece Dimití Yanoámové někdejší žačku této misie Helenu Valerovou, dceru Španěla a domorodé ženy od Ria Tiquié. Od té doby o ní nebylo zpráv.

Po návratu jsem litoval, že jsem nemohl shromáždit informace o životě lidí za hranicí vyznačenou břehy velikých řek v nekonečném pralesu, kde jistě musí existovat kultura nám dosud neznámá. Byl jsem přesvědčen – a život Valerové mezi Yanoámy to potvrdil –, že se dopouštíme hrubého omylu, považujeme-li obyvatele pralesa za primitivní a zlovolné divochy jen proto, že jsou vzdáleni našemu typu kultury. Ostatně možná že téhož omylu se dopouštějí Yanoámové, když jediným slovem *nape* označují bílého muže, cizince, zloducha. Považoval jsem proto studium jejich organizace a jejich kultury za věc primárního vědeckého zájmu.

V posledních letech byly zahájeny první nesmělé pokusy o proniknutí do oblasti Yanoámů: protestantský misionář Baker a po něm salesiánský mnich Cocco se svými odvážnými druhy zamířili k hornímu Orinoku a navázali styk s některými skupinami Yanoámů. Misionář Gois plul z Ria Negra proti proudu Ria Cauaburí, zprvu veden Tavaresim, poté provázen Seitzem. Velká výprava francouzsko-venezuelská, které se zúčastnil také biolog Anduze a badatel Grelier, za podpory venezuelských úřadů a vojska vyplula proti proudu Orinoka a objevi-

la jižní prameny této veliké řeky. Severní prameny byly objeveny záhy nato skupinou pohraniční komise venezuelsko-brazílské, vedenou mým přítelem astronomem Pantchenkem. Několik mladých Francouzů v krkolonné expedici, o které píše Gheerbrant, zopakovalo v obráceném pořadí pouť Kocha-Grünberga a Vinci se odvážně pustil do severní oblasti území osídleného Yanoámy a zažil tam ona výjimečná dobrodružství, jež tak velkolepě vylíčil v knize Samatari¹⁾. Konečně se v El Plantalu usadila německá vědecká mise Frobenius, složená ze Zerriese a Schustera, a shromažďovala tam neobyčejně zajímavý vědecký materiál, kdežto v Brazílii na Riu Demení studoval yanoámská společenství etnolog Becher, zprvu vedený misionářem a lékařem Bigiarrettim.

Nenadále se rozšířila po salesiánských misiích na horním Orinoku a na horním Riu Negru senzační novina: Helena Valerová, dívka unesená před dvaceti lety na Riu Dimití Yanoámy, je živa a vrátila se mezi bílé v člunu jakéhosi Venezuelce, který se plavil vzhůru po horním Orinoku, pátraje po vzácném dřevu. Novináři a vědci se okamžitě pokoušeli setkat se s ní a interviewovat ji, ale v užitečné spolupráci bránila jedněm obtíž porozumět indiánskému světu, druhým obtíž pochopit dialekt, kterým Valerová mluvila. Pouze jednu řeholnici, sestru Marii

1) Vyšlo v českém překladu Samatarí, lidé-opice (Orbis 1971).

Sonagliovou, inspirovaly osudy Valerové ke krátké poetické novele.

Otec Bigiaretti mi ze své misie na řece Uaupés oznámil, že přišla vhodná chvíle k vědecké výpravě do oblasti Yanoámů, vzhledem k tomu, že můžeme využít pomoci této výjimečné ženy. Národní rada pro výzkum schválila mé plány. A tak za pomoci otce Bigiarettiho a Valerové byla zorganizována naše cesta. Měla vést po trase, kterou dosud nešla žádná jiná výprava – přes řeky Cauaburí, Maturacá, Barria, Pacimoni, kanál Casiquiare a horní Orinoko –, to jest napříč územím Yanoámů po vodních tocích.

Avšak život v pralese, ve kterém se pohybují dosud početné skupiny Yanoámů a do kterého se vrátili a v němž se rozplynuli i Namoeteriové Heleny Valerové, zůstává nadále světem takřka neznámým, jen matně osvětleným tímto vyprávěním a vyzývajícím k prozkoumání.

Že jsem mohl podat toto svědectví o životě Yanoámů, za to vděčím obětavé a nic nezamlčující spolupráci Valerové, podpoře dvou salesiánských misiónářů – otce lékaře Francesca Bigiarettiho z misií na horním Riu Negru a otce Luigiho Cocca z misií na horním Orinoku – a vytrvalé pomoci mé manželky Marie Ippolitové při překladu a přípravě textu: jim připisuji tuto práci.

Ettore Biocca

Autor záměrně nekomentuje zjednodušující pohled Heleny Valerové na svět okolo ní, proto i v českém vydání přistupujeme k materiálu stejným způsobem.